

Juozas Starkauskas

MVD vidaus kariuomenės 4-osios divizijos antrasis veiklos periodas. 1946 m.

1946 m. pradžioje tiek partinė, tiek čekistinė vadovybė ir Maskvoje, ir Vilniuje suprato, kad jų laukia ilgas varginantis karas su mūsų partizanais. Nepasisekė įvykdyti ne tik fantastiško L. Berijos plano „nacionalistinių ginkluotąjį pagrindį sutriuškinti per dvi tris savaites“, bet ir daug realesnių planų padaryti tai per kelis mėnesius, pusę metų. Reikėjo kažką daryti. Tas „kažkas“ – pastovių įgulų įkūrimas apskričių centruose ir daugelyje valsčių centrų.

Per prabėgusius pusantrų kovos metų partizanai patyrė didelių nuostolių (čekistų duomenimis, 1944–1945 m. žuvo per 12 tūkst. partizanų; tačiau pagrįstai galima teigti, kad ne mažiau kaip trečdalis jų nebuvo partizanai, o į visa kas gyva šaudžiusių enkavedistų civilinės aukos). Partizanams teko keisti kovos taktiką, pereiti prie tikros partizaninio karo taktikos. Svyruojantys, tikėjęsi greito Vakarų konflikto su Rusija, o kai kurie ir partizanų vadovybės nurodymu legalizavosi, išėjo iš miškų (manoma, kad 1945 m. legalizavosi apie 20 tūkst. partizanų, tačiau daugelis jų rusams prisistatė kaip vengę tarnybos Raudonojoje armijoje (RA); čekistų duomenimis, 1945 m. legalizavosi 6160 partizanų¹). Remiami daugumos tautos, o ypač kaimo gyventojų, partizanai po kiekvieno smūgio atsigaudavo, net stiprino savo struktūras ir ypač kaime neleido įsitvirtinti okupantų

valdžiai. Beveik iš visų Lietuvos apskričių (išimtis – trys Klaipėdos krašto apskritys, likusios be vietinių gyventojų, ir kai kurie, daugiausia Šiaurės Rytų Lietuvos, valsčiai, kuriuose gyveno daug sentikių, noriai talkinusių savo tautiečiams) į LKP(b) CK plaukė pranešimai, kad 1945 m. rudenį partizanai vėl labai suaktyvėjo, kad jie kaimuose visiškai eliminuoja sovietų valdžią. Lazdijų apskrities komiteto sekretorius Grigelionis CK rašė, kad 1946 m. pradžioje Leipalingio valsčiuje iš devynių apylinkių veikia tik viena. Tuo pat metu instruktorius Kazlovas teigė: „Apskirtyje tokia padėtis, kad nacionalistinis pagrindis ir jo ginkluotos gaujos pradėjo dirbti geriau už juos [t.y. MVD ir MGB. – J. S.]. Gerai dirba jų agentūra, ryšiai ir t.t.“² Apie padėtį Kauno apskrityje savo šefui Jakovlevui į Vilnių rašęs šios apskrities komiteto karinio skyriaus vedėjas Radionovas teigė, kad partizanų veikla apėmė visus valsčius, kad tai tapo panašu į sukilimą prieš sovietų valdžią. Jis rašė, jog užimami valsčių centrai, dideli partizanų būriai – iki 300 ginkluotų vyrų – 2–3 dienas kaunasi su NKVD kariuomene. „1945 m. sausio–vasario mėn. sutriuškinus gaujas truputį aprimo, pavasarį [puolimai] vėl prasidėjo, gaujų daugėja kiekvieną dieną“³. 1946 m. rugpjūčio 1 d. A. Sniečkui rašytoje pažymoje CK instruktorius Pankinas teigia, kad Biržų apskrities Vabalninko valsčiuje iš

18 apylinkės pirmininkų 14 gyvena valsčiaus centre. Į savo apylinkes jie išvyksta ne dažniau kaip tris kartus per mėnesį ir tai tik kelioms valandoms, lydimi 10–15 sargybinių. „Faktiškai sovietų valdžios organų apylinkėse nėra“⁴. Žymus partijos funkcionierius K. Didžiulis-Grosmanas apsilankęs Lazdijų apskrityje 1945 m. rugsėjo 28 d. A. Sniečkui rašė, kad valdžia pasyvi, o partizanai puola. Anot jo, daugelis apskrities vadovų įsitikinę, kad be centro – Vidaus reikalų liaudies komisariato – paramos savo jėgomis padėties pakeisti negalės, kad atsisakyti pasyvaus laukimo bei savigynos taktikos valsčių centruose ir pereiti į aktyvų puolimą nepajėgs⁵. Tokias kaip K. Didžiulis-Grosmanas išvadas padarė daugelio apskričių partiniai funkcionieriai, užvertę A. Sniečkų prašymais teikti pagalbą iš centro.

Žlugo kolaborantų valdžios viltys, kad gal vadinamųjų sribų batalionai sugebės nors valsčių centrus apginti. Stribai, 1945 m. kovose patyrę nemažų nuostolių (tais metais jų žuvo per tūkstantį, t.y. kas septintas aštuntas), prarado kovingumą ir tik šiaip taip išsilaikydavo valsčių centruose, bijodavo iš jų koją iškelti. Daugelis komunistų partijos vadeivų padarė tokią pačią išvadą kaip ir E. Ozarskis, kuris 1945 m. liepos mėn. aplankęs keturias Šiaurės Rytų Lietuvos apskritis teigė: „Pagrindinio vaidmens – kaip ginkluotas kumštis prieš banditų veiksmus ir kaip organizacija, į kurią būtų galima remtis vykdant ūkines ir kitas priemones, – mūsų istrebilių būriai nesuvaidino“⁶.

Svarbus įvykis, kuris galėjo turėti įtakos planuojant čekistų, tarp jų ir čekistinės kariuomenės veiklą, buvo 1946 m. vasario 10 d. vykę SSRS aukščiausiosios tarybos rinkimai. Tuo metu Lietuvos partizanai buvo gana stiprūs – vien ginkluotas struktūras sudarė apie 5 tūkst. karių, – o žmonės karš-

tai troško nepriklausomybės ir tikėjo, kad Vakarai nepaliks Lietuvos likimo valiai. Okupantai ir kolaborantai labai stengėsi prastumti rinkimus ir pasiekti jiems įprastą 99 proc. balsavusiųjų už juos rezultatą. Buvo sukelti visi agentai, sutelkta per 20 tūkst. karių rinkimų apylinkėms saugoti bei patruliuoti (patruliavo 3884 4-osios ŠD kariai, apylinkes saugojo 17 987 kariai, iš jų 7241 NKVD karys, 4342 RA kariai, 6404 stribai⁷). Nepaisant visų pastangų, kai kuriose apskrityse rezultatai buvo apgailėtini, pavyzdžiui, Alytaus apskrityje balsavo 32 proc. rinkėjų, Lazdijų – 38 proc., Marijampolės – 54 proc., Kretingos – 51 proc. ir t.t. Tokiu atveju, kaip paprastai, reikalus ėmėsi tvarkyti vienas didžiausių falsifikavimo meistrų – komunistų partija: ji rinkimų rezultatus ir šį kartą paprasčiausiai sufabrikavo⁸. Pažymėtina, kad jau prieš rinkimus daliai Lietuvos žmonių buvo atimta rinkimų teisė. Taigi nors rinkimų rezultatai buvo „apiforminti“ taip, kaip reikėjo komunistų partijai, vis dėlto okupantai ir jų tarnai kolaborantai suprato, kad kol Lietuvos žmonių dvasią kels partizanai, tol Lietuvoje jie negalės jaustis saugūs. Didžiulėmis aukomis (prieš rinkimus ir rinkimų laikotarpiu 1945 m. gruodžio 1 d. – 1946 m. vasario 10 d. nukauta 667 partizanai, 1046 jų pateko į nelaisvę⁹) įrodyta, jog derinant aktyvų ir pasyvų pasipriešinimą galima sėkmingai okupantams priešintis. Okupantams beliko veikti per savo represines struktūras, kad tokių nesėkmių daugiau nebūtų.

Iki rinkimų likus dar beveik mėnesiui, sausio 16 d. SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotojas A. Apolonovas išsiuntė raštą SSRS ir LSSR NKVD apskričių įgaliotiniams, apskričių skyrių viršininkams, NKVD kariuomenės dalių vadams, kuriame konstatavo, kad „SSRS vidaus reikalų ministro Kruglovo įsakymas Nr. 001164 smogti lemiamą smūgį antisovietiniam na-

cionalistiniam pagrindžiui ir jo ginkluotoms gaujoms pirmoje sausio pusėje buvo vykdomas nepakankamai intensyviai ir reikiamų rezultatų negauta. Daugelyje apskričių banditų gaujos veikia nebaudžiamos, žudo sovietinius žmones, plėšia jų turtą“. Jis reikalavo panaudoti visas agentūrines, operatyvines, čekistines karines ir partines politines priemones, visus organus, tarp jų miliciją, kursantus, visą vidaus kariuomenę, Raudonosios armijos dalis, ginkluotą partinę sovietinę aktyvą ir neleisti sutrukdyti rinkimams. Įsakyta, kad kiekvieną rinkimų apylinkę saugotų 8–12 karių, vadovaujamų karininko ir operatyvininko. Įdomu tai, jog buvo neleidžiama tą pačią apylinkę saugoti įvairių rūšių kariuomenei (matyt, bijota peštynių, kurios dažnai kildavo tarp įvairių rūšių sovietinės kariuomenės dalinių). Nurodyta kariams apylinkėse įsikurti nuo vasario 1 d. (t.y. likus net devynioms dienoms iki rinkimų)¹⁰.

Taigi nors organizuojant 1946 m. vasario 10 d. rinkimus daugiausia darbavosi kariuomenė, bet ir jos pastangų neužteko, kad priverstų Lietuvos žmones paklusti.

Negalėdami palaužti partizanų sąjūdžio, okupantai nutarė pereiti prie ilgo karo taktikos. Buvo planuojama pamažu partizanus išžudyti, o mūsų žmones palaužti, vienus terorizuojant, kitus verbuojant agentais, trečius paperkant tarnybomis ir galimybė šį bei tą pasivogti ar gauti iš ekspropriuotųjų turto. Okupantams būtinai reikėjo plėsti savo rėmėjų bazę, nes pokario metais juos miestuose palaikė ne daugiau kaip 10 proc. mūsų žmonių, o kaimuose – 2–4 proc. Beje, tokie procentai ne iš piršto išlaužti. Kai 1945 m. buvo organizuojamas laiško J. Stalinui pasirašymo vėjus, tik 2–5 lietuviai iš 100 sutikdavo jį pasirašyti ir tai po nemenko spaudimo (uždarydavo duris, išeiti leisdavo po vieną pro pasirašymo komitetą ir pan.). Atsisakyti totoriškos kovos

taktikos, kai neturintys pastovios dislokavimo vietos kariai nusiaubdavo apylinkes ir toliau nuskubėdavo palikę lavonus ir degėsius, vertė ir supratimas, kad terorą stiprius žmones skatina griebtis ginklo. Ir įkūrus pastovias įgulas kova buvo kruvina, negailestinga. Už Lietuvos nepriklausomybę 2326 partizanai 1946 m. paguldė savo jaunas galvas¹¹. Tačiau, reikia pripažinti, čekistai pradėjo smogti taiklesnius smūgius, t.y. tiems, kurie tikrai priešinosi, o ne visiems paeiliui, kaip kad 1944–1945 m. Kruvinos pokario metų bakchanalijos vėliau nepasikartojo.

Dar prieš J. Bartašiūnui išleidžiant įsakymą dėl pastovių įgulų įkūrimo, 1946 m. kovo 25 d. 4-ojoje ŠD jau buvo šeši pulkai. Prie jos buvo prijungti 32-asis ir 273-iasis pulkai, iki tol priklausę 63-iajai ŠD ir į Lietuvą perkelti 1945 m. spalio–lapkričio mėn. Tie šeši pulkai kariavo tokiuose sektoriuose: 25-asis – Panevėžio, 32-asis – Šiaulių, 137-asis – Utenos, 261-asis – Vilniaus, 273-iasis – Klaipėdos, 298-asis – Kauno, 94-asis pasienio būrys – Marijampolės¹².

Beje, šiose savo „šefuojamose“ vietose visi šeši pulkai, išskirsčius juos į įgulas, ir liko. Jau anksčiau Lietuvoje veikę pulkai, prijungti prie 4-osios ŠD, buvo išdėstyti tose vietovėse, kuriose partizanai ypač aktyviai kovojo. 34-ojo motorizuotojo šaulių pilko (MŠP) štabas įsikūrė Alytuje, o jo padaliniai – visoje Dainavos partizanų apygardoje, 262-ojo ŠP štabas – Ukmergėje, jo padaliniai išsibarstė aplinkui, dviejų batalionų 285-asis ŠP, beje, anksčiau priklausęs Rytprūsio dislokuotai 56-ajai NKVD šaulių divizijai, dabar buvo dislokuotas Biržų krašte.

Visos anksčiau minėtos priežastys lėmė tai, kad 1946 m. kovo 26 d. vidaus reikalų ministras J. Bartašiūnas pasirašė įsakymą Nr. 0026, kuriuo nurodė Lietuvos apskričių ir valsčių centruose įkurti pastovias įgulas:

163 – vidaus kariuomenės ir 37 – pasieniečių. Tos 163 MVD kariuomenės įgulos pagal karių skaičių buvo skirstomos į pulkų ir batalionų, kuopų ir būrių įgulas. Įgulos buvo įkurtos išskirsčius 4-ajai ŠD priklausiu-

sius šešis pulkus ir prie jų prijungus jau minėtus 34-ąjį MŠP, 285-ąjį ir 262-ąjį ŠP, kurie iki tol buvo tiesiogiai pavaldūs J. Bartašiūnui. Štai kokių tipų ir kiek įgulų įkūrė atskiri šaulių pulkai:

ŠP	Pulkų ir batalionų štabų	Kuopos	Būrio	Iš viso
25-asis	4	6	5	15
285-asis	3	5	4	12
137-asis	4	8	9	21
262-asis	4	9	7	20
261-asis	2	3	2	7
298-asis	4	9	13	26
273-iasis	4	10	10	24
32-asis	4	9	9	22
34-asis MŠP*	4	9	3	16
Iš viso	33	68	62	163

Kaip matome, dviejų – 285-ojo ir 261-ojo – ŠP įkurtų įgulų skaičius gerokai mažesnis negu kitų pulkų. Taip buvo todėl, kad 285-asis ŠP buvo nepilnas, vietoj trijų batalionų turėjo du, o 261-ojo ŠP du batalionai Vilniuje saugojo svarbiausius marionetinės vyriausybės ir represinių struktūrų pastatus, aukštų komunistų partijos funkcionierių namus bei vilas ir t.t. Su partizanais kovojo tik 2-asis batalionas, dislokuotas Trakuose.

Net tos pulkų ir batalionų štabų įgulos, prie kurių nebuvo įkurta rikiuotės būrių (tokios buvo penkios – 285-ojo, 262-ojo, 273-iojo, 32-ojo ir 34-ojo ŠP), buvo kovingos, nes mūšiuose su partizanais dažnai dalyvaudavo ir prie štabų buvę vadinamieji specialieji padaliniai – ryšio ir autokuopų kariai, o ypač pulko mokyklos, kuri rengė seržantus, kariai (specialiems padaliniams dar priklausė medicinos, tiekimo skyriai, sporto ir saviveiklos grupės ir kt.).

Labai abejotina, ar tikslinga buvo kurti būrių įgulas. Būrį sudarė 15–25 kariai ir dauguma jų būdavo panaudojami visokiems pašaliniams darbams: sargyboms,

darbui virtuvėje, pagalbiniam ūkyje ir t.t. Iš tų kelių dešimčių karių nelikdavo kam kovoti su partizanais. Tačiau tos nedidelės įgulos buvo įkurtos vietinių kolaborantų ir čekistų operatyvininkų prašymu, kad jiems būtų ramiau gyventi valsčių centruose, nes iš patirties žinojo, kad valsčiuose taip pat buvę stribai po pirmųjų partizanų šūvių dažniausiai išsibėgiodavo. Kuo kariuomenės padalinys didesnis, tuo daugiau karių galima panaudoti mūšyje. Bet tą kartą, kaip dabar sakytume, „buvo priimtas politinis sprendimas“: išbarstyti, susmulkinti jėgas, kad būtų išsaugoti valsčių centruose glaudęsi negausūs kolaborantai. Tikėtasi, jog valsčiuje turint nors vieną patikimą sovietų valdžios atsparos tašką, iš jo komunistinis ar kolaboravimo tvaikas galės plisti į apylinkes ir kaimus.

37 įgulas pasieniečiai įkūrė pasienio apskrityse – Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, Lazdijų ir Tauragės. Kai kurios jų įkurtos įgulos – Prienų, Balbieriškio, Lekėčių ir kt. – buvo per 50–60 km nuo pasienio zonos.

1945 m. Lietuvoje buvo 26 apskritys ir 267 valsčiai, taigi 293 vietos, kur galėjo

* 34-asis motorizuotasis šaulių pulkas 1947 m. sausio 1 d. tapo šaulių pulku.

būti išdėstytos įgulos. Tačiau 93 galimose vietose įgulos nebuvo įkurtos. Jų neįkurta keturiose apskrityse – Vilniaus ir Klaipėdos krašto – Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių. Vilniaus apskrityje daugiausia veikę lenkų akovcai (Armija krajova) buvo arba sunaikinti, arba suimti, arba pasitraukę į Lenkiją. Klaipėdos krašte, pasiautėjus rusų kariams (ne vien enkavėdistams, bet ypač frontininkams), nebeliko vietinių gyventojų, jie išsibėgiojo kas kur galėjo, tačiau daugiausia patraukę į Vokietiją. Todėl, sovietų valdžios pareigūnų manymu, šiose apskrityse kurti įgulas nebuvo tikslinga.

Taip, kaip buvo numatyta J. Bartašiūno įsakyme, įgulos buvo išsidėsčiusios neilgai. Išformavus 113-ąjį pasienio būrį, kuris kartu su 112-uoju pasienio būriu sudarė 19 įgulų daugiausia Vilkaviškio ir Šakių apskrityse bei jungtinę komendantūrą, veikusią Tauragės apskrityje, jų vietas turėjo užimti šaulių pulkai. Pasieniečių „globotą“ Šakių apskritį ir įkurtą naują Prienų apskritį užėmė 298-asis ir 34-asis pulkai, pasislinkę iš kai kurių anksčiau įkurtų įgulų. Savo ruožtu kiti pulkai turėjo užimti šių paliktas vietas. Tik 32-ojo, 137-ojo ir 262-ojo ŠP įgulos liko tose pačiose vietose, kaip buvo numatyta įsakyme. Po pertvarkymo pasieniečių įgulos dar liko Vilkaviškio, Lazdijų apskrityse ir dalyje Marijampolės apskrities (be Veiverių ir Kazlų Rūdos valsčių). Remiantis nauju 1946 m. balandžio 30 d. įsakymu Nr. 0045 iš viso buvo įkurtos 175 devynių šaulių pulkų įgulos, t.y. 13 įgulų daugiau negu kovo mėnesį. Daugiau įgulų buvo įkurta smulkinant esamas įgulas, t.y. vietoj kuopų įgulų įkuriant būrių įgulas.

Beje, 4-ąją ŠD išplėtus iki devynių pulkų (taigi ji tapo vos ne tris kartus didesnė už normalaus dydžio diviziją; paprastai NKVD diviziją sudarydavo 3–4 pulkai), buvo didinamas ir valdymo aparatas centre,

Vilniuje, kur per visą šios divizijos veiklos laikotarpį Lietuvoje buvo įsikūręs jos štabas (Didžioji g. 23). Tuo metu, matyt, P. Vetrovą pavadavęs gen. mjr. Golovka 1946 m. birželio 8 d. rašė A. Sniečkui, kad divizijos valdyba yra padidinta 51 karininku ir kad jiems reikalingi butai. Ant šio rašto yra A. Sniečkaus rezoliucija Vilniaus vykdomojo komiteto pirmininkui Kareckui, kurioje nurodoma tuos kareivius butais aprūpinti per 10 dienų¹³. Žinant, kad pokario metais sugriautame Vilniuje labai trūko butų, galima įvertinti vyriausiojo Lietuvos kolaboranto pastangas. O ir apskritai kolaborantų marionetinė valdžia čekistams nieko negailėjo, nes tik jų dėka ir sėdėjo valdžioje. Galima įsivaizduoti, kiek pastangų ir lėšų reikėjo, kad būtų įkurta beveik 200 įgulų, nes ne visuose apskričių centruose buvo tinkamos patalpos, o ką jau kalbėti apie valsčių centrus. Kad buvo sunku apgyvendinti karius, rodo 298-ojo ŠP vado pplk. Gagarkino 1946 m. kovo 30 d. raštas J. Paleckiui ir A. Sniečkui. Jame pulko vadas prašo 500 vietų kareivinių ir 12 butų karininkams (matyt, kitus karius jau buvo įkurdinęs provincijos įgulose). Rašte rašoma, jog 1944 m. vasarą pulkas į miestą įėjo kariška rikiuote, parke gyveno palapinėse. 1944 m. rugsėjo mėn. pulkas buvo permestas į Ukmergę, 1945 m. vasario mėn. grįžo į Kauną ir nuo to laiko neturi kur gyventi¹⁴.

Čekistų įgulos po 1946 m. gegužės mėn. nebuvo visiškai stabilios. Nepaprastas sujudimas prasidėjo 1946 m. rugsėjo mėn., kai čekistai surengė Lietuvos apgultį, panašią kaip 1945 m. Į kovą su partizanais buvo mesta dvylika šaulių pulkų. Be jau priklausiusių 4-ajai ŠD 25-ojo, 32-ojo, 34-ojo, 137-ojo, 261-ojo, 262-ojo, 273-iojo, 285-ojo ir 298-ojo pulkų, tuo metu Lietuvoje veikė dar 108-asis, 353-iasis ir 354-asis šaulių pulkai (kaip minėta, 108-asis ŠP buvo permestas iš 63-iosios ŠD, Lietuvoje 1946 m. veikė sava-

rankiškai ir labai aktyviai; 353-iasis ir 354-asis pulkai, matyt, buvo suformuoti specialiai Lietuvai, norint efektyviau pulti partizanus). 1946 m. pabaigoje 4-ąją ŠD sudarė aštuoni pulkai. Prie divizijos buvo prijungtas 353-iasis ŠP, o 285-asis ir 262-asis pulkai išformuoti.

Kariuomenės veikla 1946 m. UBB (*Upravlenije bor'by s banditizmom* – Kovos su banditizmu valdyba) L skyriaus viršininko mjr. Figurino pažymoje, 1947 m. vasario 1 d. nusiųstoje partiniams organams į Maskvą ir Vilnių, rašoma, kad 1946 m. vidaus kariuomenė prieš partizanus surengė 16 811 didelių karinių operacijų, buvo nukauta 2143 partizanai, 7353 suimta. Per kautynes iš partizanų paimta 15 minosvaidžių, 501 kulkosvaidis, 1166 automatai, 3959 šautuvai¹⁵. Tais metais rusai gerokai mažiau šaudė į dešinę ir į kairę kur pakliūva, tačiau mūšiai su partizanais virte virė. Beje, okupantai vēlesnėse ataskaitose – pavyzdžiui, P. Raslanas – suimtųjų tais metais partizanų skaičių sumažino per pusę, liko tik 3056. 4-oji ŠD iš tų 2143 partizanų nukovė 1585¹⁶, arba 74 proc. Likusius 558 partizanus nukovė kitos su jais kovojusios jėgos – pasieniečiai, sribai, milicininkai.

1946 m. pradžioje, kol dar nebuvo įsteigtos pastovios įgulos ir čekistinė kariuomenė buvo judresnė, operacijų prieš partizanus skaičius svyravo. Kaip matyti iš J. Bartašiūno GUBB (*Glavnoje upravlenije bor'by s banditizmom* – Vyriausioji kovos su banditizmu valdyba) viršininkui gen. ltn. Leontjevui į Maskvą siunčiamų ataskaitų, sausio 5 d. jų buvo surengta 17, 6 d. – 13, 7 d. – 9, 8 d. – 14, 9 d. – 17, vasario 1 d. – 28, o 10 d. – tik 2. Tuo tarpu vasario 14 d. buvo įvykdytos net 48 čekistinės karinės operacijos¹⁷.

Iš I. Tkačenkos, J. Bartašiūno, M. Jefimovo pasirašytų penkiadienių pranešimų matyti, kad partizanų žūdavo daug, bet vis

dėlto kur kas mažiau negu 1945 m. Visiškai neįtikėtinas tik vienas skaičius – į nelaisvę paimtų partizanų. Partizanai žinojo, kas jų laukia patekus į priešo rankas, ir bijodami, kad neišlaikę kankinimų gali išduoti kovos draugus, retai kada gyvi pasiduodavo. Dalis jų į rusų rankas patekdavo sužeisti, kontūzyti, bet tokių nebuvo daug. Matyt, prie partizanų buvo priskiriami jų ryšininkai ir rėmėjai, legalizavęsi partizanai. Pasibaigus partizaninėms kovoms, suskaičiavę žuvusius bei į nelaisvę paimtus partizanus, čekistai perpus sumažino į nelaisvę paimtų partizanų skaičių. Tuo metu partizanai kartais smogdavo gana stiprius smūgius okupantams ir jų rėmėjams. Čekistų duomenimis, 1946 m. sausio 5–10 d. partizanai nukovė 21, nusivedė 1 žmogų, tarp jų po vieną NKVD darbuotoją, sribą, NKVD kariškį bei rinkimų komisijos pirmininką, 2 sovietinių tarnautojų šeimų narius, 15 „valstiečių“ ir 1 legalizavusįjį. Tariamuosius „valstiečius“ partizanai karo lauko teismo sprendimu sušaudė todėl, kad jie buvo okupantų informatoriai, prosovietiška ar prorusiška nusiteikę asmenys. Okupantai tuo pat metu nukovė 21 partizaną (nuo mėnesio pradžios – 50), 63 paėmė gyvus (nuo metų pradžios – 144)¹⁸.

Sausio 10–15 d. partizanai sušaudė 14 žmonių, iš jų apylinkės pirmininką ir jo pavaduotoją, 3 sribus, 4 sovietinius tarnautojus ir jų šeimų narius, 1 komjaunuolį, 4 kilusius iš „varguomenės“. Per tą laiką buvo nukauti 31 partizanas, 69 paimti gyvi¹⁹. Sausio 25 d. – vasario 1 d. partizanai nukovė 22, nusivedė (tai irgi reiškė mirtį, nes ištardžius dažniausiai būdavo sušaudoma) 10 žmonių, iš jų 2 NKVD darbuotojus, 4 sribus ir rėmimo grupių narius, 1 kariškį, 3 rinkimų komisijos narius, 6 valsčių ir apylinkių pirmininkus, 4 sovietinius tarnautojus ir jų šeimų narius, 4 „naujakurius“, 7 „valstiečių“ šeimų na-

rius, 1 legalizavusį partizaną. Partizanų buvo nukauta 28, per visą mėnesį – 267, paimta gyvų – 93, per visą mėnesį – 423. Be to, per mėnesį buvo suimta 1570 „anti-sovietinio elemento“²⁰.

1946 m. vasario 1 d. atsitiko vienas įvykis, kuris rodo, kaip partizanai – jei ne visi, tai didelė jų dalis – elgėsi su reguliariaja rusų kariuomene. Tą dieną 19 val. 3 km nuo Prienų 13 partizanų sulaikė karių pionierių mašiną, kurioje buvo 5 kariai ir civilis. Karius nuginklavo, civilį sušaudė. Po 40 min. važiavo Marijampolės vykdomojo komiteto mašina su dokumentais. Kelias buvo užgrūstas, tad sustojo. Privažiavus dar vienai mašinai, vykdomojo komiteto instruktorius Draugelis pabėgo. Naujoje mašinoje buvo civilių žmonių ir majoras, jį partizanai nuginklavo, vykdomojo komiteto mašiną sudegino, civilius ir karius paleido²¹. Galima spėti, jog buvo laukiama būtent dokumentų, o gal tuo metu tiesiog buvo tikrinamos pravažiuojančios mašinos – Pietų Lietuvoje tuo metu partizanai dažnai taip darydavo, ypač artėjant rinkimams, nors ir smarkiai rizikavo, nes žiemą pėdsakais sekti būdavo lengva.

Kaip minėta, tarp 4-osios ŠD pulkų specifinę vietą užėmė 266-asis, o vėliau – to pulko funkcijas perėmęs 261-asis ŠP. 1945 m. pabaigoje jis saugojo anksčiau išvardytus objektus. Vienas iš tokių objektų buvo A. Apolonovo speciali vila, kurią nuolat saugojo 13 karių. Tai patvirtina faktą, jog tas stambus čekistinis veikėjas, vidaus kariuomenės vadas, dažnai būdavo Lietuvoje, matyt, ją „šefavo“.

Iš specialių suvestinių, kurias 261-ojo ŠP vadas Zakurdajevs rašė divizijos vadui P. Vetrovui, matyti, jog tas pulkas ne tik saugojo valdžios įstaigas, bet ir kasdien išsijusdavo nuo 150 iki 250 karių kovoti su partizanais. Kaip ir kiti pulkai, daugiausia siuntė RPG, kurių veikloje dalyvaudavo

nuo 50 iki 80 proc. karių. Surengdavo ir vieną kitą operaciją. Pulko kariai taip pat lydėdavo valdžios vyrus, kai šie panorėdavo išvykti už Vilniaus ribų, – komunistų partijos veikėjus, vyriausybės narius, kandidatus į Aukščiausiąją tarybą ir t.t. Kasdien tokių išvykstančiųjų iš Vilniaus būdavo vienas du. Jų palydą sudarydavo 4–10 karių²².

Kaip pažymėta J. Bartašiūno 1946 m. kovo 26 d. įsakyme Nr. 0026, pastovios įgulos buvo kuriamos siekiant tokių tikslų: pirma, kovoti su partizanais, antra, palaikyti tvarką. Tiesą sakant, tvarkos palaikymą čekistai ir komunistai suprato taip: nebus partizanų, bus tvarka – mūsų, sovietinė.

Įkūrus pastovias įgulas, 4-osios ŠD štabas parengė Lietuvoje dislokuotos MVD kariuomenės „veiklos pagerinimo priemonių planą“, kurį 1946 m. gegužės 6 d. patvirtino J. Bartašiūnas²³. Šį dokumentą sudaro trys dalys: 1) trumpa preambulė, įvardyta kaip „Tikslai“, 2) užduotys ir 3) praktinės priemonės.

Nurodomi trys tikslai: įvykdyti SSRS MVD ministro S. Kruglovo 1946 m. kovo 15 d. įsakymą Nr. 00216, kuriame reikalaujama likviduoti pasipriešinimą Lietuvoje, antra, suaktyvinti visų kovojančių su partizanais padalinių veiklą ir, trečia, nustatyti kariuomenės dalių, batalionų ir įgulų vadų atsakomybę.

Užduotyse apibrėžiamos pulko, bataliono, įgulos vadų pareigos, pavaldumas, atskaitingumas. Nurodoma, jog bataliono vadas yra MVD apskričių skyriaus viršininko pavaduotojas, įgulų vadai – valsčių poskyrių viršininkų pavaduotojai kariuomenės reikalams (4-osios ŠD vadas buvo J. Bartašiūno pavaduotojas kariuomenės reikalams). Ypač akcentuojama batalionų žvalgybos skyrių (ŽS) karininkų atsakomybė už kariuomenės aprūpinimą operatyviniais duomenimis jos padaliniams rengiantis

operacijai. Nurodoma, iš ko verbuoti agentūrą (legalizavęsi partizanai, partizanų giminės ir rėmėjai bei kt.). Reikalaujama, kad savi žvalgybiniai duomenys, gavus dar papildomų duomenų iš MVD organų, kasdien būtų apdorojami ir pateikiami įgulų viršininkams. Tačiau ir neturėdami tikslų operatyvinių duomenų, įgulų viršininkai pagal 10 dienų operatyvinius planus turi rengti įvairaus tipo (RPG, pasalų, sekretų ir t.t.) tarnybinius būrius.

6 paragrafe buvo išdėstytas reikalavimas, kad 2/3 įgulų karių nuolat dalyvautų kovose, o 1/3 būtų laikomas kaip kovinis rezervas ir prireikus būtų skubiai metamas į kovų rajoną. Tačiau šis reikalavimas niekada nebuvo įvykdytas, nebent tik kai kuriuose padaliniuose, kai būdavo įkuriami judrieji jungtiniai būriai, kurie nesudarydavo pastovių įgulų. Dažniausiai įgulos tuoj pat apaugdavo statybomis, pagalbiniais ūkiais, sargybų postais ir pan. Be to, dalis karių sirgdavo, atostogaudavo, sėdėdavo areštinėse, dalyvaudavo pratybose ir t.t. Geriausiu atveju tik apie 50 proc. įguloje esančių karių galėdavo dalyvauti kovose ir partizanų paieškose. Ypač neveiklios buvo nedidelės, būrio dydžio įgulos, turinčios 15–25 karius. Paprastai iš tokių įgulų tik apie 1/3 karių galėdavo kasdien dalyvauti tarnybinių būrių veikloje.

Ilgiausias tame plane yra „Praktinių priemonių“ skyrius. Jame nurodoma, kokių lygiu – pulko, bataliono, kuopos įgulų, kitų padalinių – kas ir kada daroma. Iš visų tų „priemonių“ įdomesnės gal kelios. Pirma, tarp vadinamųjų tarnybinių būrių rūšių, be RPG, sekreto, pasalos, minimas ir „stebėjimo punktas“. Vėliau, apie 1950 m., toks čekistinis kovos būdas buvo plačiai naudojamas: stebėti kaimynų ir aplinkos agento informatoriaus sodyboje arba kur nors prie kaimo pamiškėje būdavo įkurdinami keli kariai su radijo siųstuvu. Pastebėję pasiro-

džiusius partizanus, jie iškviesdavo kariuomenės būrį. (1946 m. čekistai vargu ar turėjo pakankamai radijo siųstuvų ir agentų tokiems punktams įkurti.)

Antra įdomesnė vieta, kurioje kalbama apie tai, kad įgulų viršininkai kasdien darbo žemėlapyje (schemoje) turėsiantys pažymėti, kur tą dieną veiks jiems pavaldūs padaliniai. Rusų kariuomenės karininkai iki pat Sovietų valstybės sugriuvimo labai prastai išmanė topografiją. Kai kuriuose čekistinių operacijų aprašymuose minima, kad jų būriai klaidžiodavo ieškodami vieno ar kito miško ar kaimo. Ko gero, pagrindiniai čekistinės kariuomenės „žemėlapiai“ būdavo vedliai stribai, pažinoję vietas. Vis dėlto čekistai žemėlapiais būdavo aprūpinami geriau už RA karius, o gal ir kiek geriau juos suprato.

Trečia, čekistai gerokai prisibijojo partizanų puolimų (partizanai būtų puolę įgulas paaštrėjus tarptautinei padėčiai; 1941 m. patirtį gerai prisiminė tiek partizanai, tiek čekistai). Plane nurodoma prie įgulų įkurti ne tik sargybos postus, bet ir pasirengti gynybai įrengiant ugnies pozicijas.

Apie konkrečią vidaus kariuomenės veiklą 1946 m. pavyko rasti ne per daugiausia dokumentų. Vienas iš įdomesnių – 1946 m. liepos 10 d. keturių pulkų jėgomis įvykdytos operacijos Biržų girioje planas. Ši 285-ojo, 25-ojo, 137-ojo ir 262-ojo ŠP operacija rodo, jog nepaisant to, kad pulkai buvo išbarstyti gana nedidelėmis įgulomis, prireikus būdavo sutelkiami dideli kariuomenės būriai, kaip kad šiuo atveju – apie 2000 karių (dokumente tikslus karių skaičius nenurodomas). Biržų giria driekėsi prie Latvijos pasienio, nuo Latvijos ribojama Nemunėlio, per 30 km ir buvo apie 9 km pločio. Tos operacijos metu du pulkai nuo šiaurinės miško dalies slinko į pietryčius, o 137-asis ir 262-asis ŠP – nuo pietinės miško dalies į šiaurės vakarus. Tiek viena,

ties kita grupė, kiekviena maždaug po 1000 karių, nuo 5 iki 18 val. turėjo nužygiuoti po 15–17 km – kariai eidavo grandine maždaug kas 8–10 metrų – ir susitikti prie kelio, Biržų girią dalijančio per pusę. Pažymėtina, kad apie 35 km ilgio Nemunėlio pakrantę saugojo 5-osios MVD divizijos kariai; jie neleido partizanams pereiti į Latvijos pusę. Ši divizija buvo Lietuvoje veikusios 4-osios ŠD analogas, tik išsidėsčiusi Latvijoje. Vakarinėje miškų dalyje užtvaras buvo išstatę 285-asis ir 262-asis ŠP, kurių šukavimo grandinės buvo toje pusėje. Šios operacijos rezultatai nėra žinomi, bet, turint galvoje, kad buvo šukuojuama taip tankiai, girioje buvusiems partizanams tikriausiai buvo rieta.

Kaip matyti iš įsakymo, tokia gausi kariuomenė buvo sutelkta ne vienai dienai. Matyt, giria jau prieš tai buvo šukuojuama, o operacija galėjo būti kartojama ir trečią kartą (tai priklausė nuo liepos 10 d. rezultatų).

Šią didelę operaciją yra plačiai aprašęs Biržų krašto partizanas R. Tučas-Barzdyla²⁴, to kariuomenės siautėjimo liudininkas. Kartu su kitais dviem partizanais jis per šukavimą lindėjo pelkėje (taip partizanai dažnai išsigelbėdavo, nes jei nepasitaisydavo koks įsiutęs karininkas, eiliniai kariai, nenorėdami sušlapti, pelkes aplenkdavo). Šių partizanų grupelė kelis kartus susidūrė su girią šukuojančių karių grandinėmis, tačiau nė vienas nežuvo, o R. Tučas-Barzdyla nušovė vieną juos persekiojantį karį.

Beje, viena iš okupantų tragikomiškų grimasų buvo ta, kad jie ne tik žudė Lietuvos laisvės gynėjus ir terorizavo mūsų žmones, bet ir mėgino juos šviesti, aišku, pagal savo supratimą. Vidaus reikalų ministro pavaduotojas 1946 m. birželio mėn. pažymėjo „Apie MVD organų ir kariuomenės atliktą darbą tarp vietos gyventojų“ išvardi-

ja Alovėje, Dauguose, Merkinėje, Varėnoje, Seirijuose bei tų valsčių kaimuose skaitytas paskaitas ir rodytus kinofilms. Viena iš paskaitų temų – „Apie lietuvių liaudies uždavinius vykdant penkmečio planą“; tokia paskaita birželio 9 d. buvo skaitoma Alovėje. Tačiau tie, kurie taip rūpinosi mūsų tautos įnašu į penkmečio planą, nė vienas nemokėjo lietuviškai, visur naudodavosi vertėjų paslaugomis. Taigi ne vien lavonai ir sudegusios sodybos likdavo ten, kur praeidavo kariuomenė, nes „be masinių pokalbių, paskaitų, mitingų, kiekvienoje gyvenvietėje, per kurią pereidavo kariuomenė, karininkai ir agitatoriai organizuodavo individualius pokalbius“²⁵.

Kaip minėta, 1946 m. spalio mėn. Lietuvoje vėl buvo rengiamas naujas 1945 m. pavyzdžio totoriškas antpuolis. Devyniems 4-osios ŠD pulkams talkino trys šaulių pulkai. Prieš antpuolį buvo sudarytas pulkų veiklos planas, kurį 1946 m. rugsėjo 26 d. patvirtino A. Apolonovas. Plano pavadinimas gana ilgas: „Kariuomenės, dislokuotos Lietuvos SSR teritorijoje, operatyvinių priemonių užtikrinimas (*obespečenije*) likviduojant nacionalistinio pogrindžio štabus ir gaujas, veikiančias Lietuvos teritorijoje“. Apie šį planą verta pakalbėti plačiau.

Matyt, tai buvo dar vienas mėginimas stipriais koncentruotais smūgiais palaužti ginkluotąjį pasipriešinimą Lietuvoje. Visa Lietuvos teritorija nuo 1946 m. spalio 1 d. turėjo būti suskirstyta į šešis operatyvinius sektorius²⁶, maždaug atitinkančius partizanų apygardas (reikia pasakyti, kad čekistų žinios apie to laikotarpio – 1946 m. pabaigos – partizanų junginius buvo gana netikslios: Dzūkijos partizanų junginiai jau nuo 1946 m. gegužės vidurio buvo sujungti į Dainavos apygardą, dar mėnesiu anksčiau performuotas Žemaičių legionas ir t.t.; visi tie netikslumai rodo, kad tuo metu saugumiečiai dar nebuvo giliai įsiskverbę į par-

tizanų štabus, o jų gaunamos žinios gero-kai vėluodavo). Tuos sektorius turėjo „ap-tarnauti“ atitinkamai šešios operatyvinės grupės. Buvo numatyta, jog viena ir pusė operatyvinės grupės veiks prieš Žemaitijos partizanus, dvi su puse – prieš Aukštaitijos, po vieną – prieš Dzūkijos ir Suvalki-jos. Šešias operatyvines grupes sudarė pa-stoviomis įgulomis išsidėstę devyni 4-osios ŠD pulkai – 25-asis, 32-asis, 34-asis, 137-asis, 261-asis, 262-asis, 273-iasis, 285-asis ir 298-asis. Pradėjus masiškai pul-ti partizanus, turėjo prisidėti dar trys pul-kai. Puolimo pradžia numatyta spalio 1 d. Nevisiškai aišku, kiek ta operacija truko. Paaikškinamajame A. Apolonovo ir J. Bar-tašiūno rašte sakoma, jog „operatyvinių priemonių užtikrinimas“ truks 10 dienų, nors vienoje plano vietoje rašoma, kad 4-osios ŠD dalys iki spalio 1 d. turi apsirū-pinti maistu visam mėnesiui, o kitoje vie-toje – kad daliniai turi būti aprūpinti maistu 15 dienų. Tad galima manyti, jog masiškas partizanų puolimas tęsėsi ne trumpiau kaip 10 dienų. Šio puolimo metu devyni pulkai, išėję iš įgulų, turėjo sudary-ti tankų pasalų ir sekretų tinklą „tikėti-nuose gaujų, pavienių banditų ir jų ryši-ninkų veikimo keliuose, ypač naktį“, o dieną išsiųsti kuo daugiau kad ir nedidelių RPG. Tuo tarpu trijų – 108-ojo, 353-iojo ir 354-ojo – pulkų kariai (t. y. apie 4 tūkst. karių), išskirstyti po 200–300 karių, turė-dami operatyvinius duomenis, privalėjo smogti smūgius į tuos miškus ir kaimus, kur galėjo būti partizanų.

Be dvylikos šaulių pulkų, šiame eilinia-me bandyme masišku puolimu palaužti partizanus dalyvavo ir visi sribai (apie 7 tūkst.), o Vilkaviškio ir Marijampolės ap-skrityse – 94-asis pasienio būrys bei MVD priešlėktuvinės gynybos batalionas. Kokie buvo šios didžiulės operacijos rezultatai – neaišku, dokumentų nepavyko rasti. Ka-

dangi čekistų agentai tada dar nebuvo giliai įsiskverbę į partizanų būrius, o partizanai per dvejus partizaninio karo metus jau bu-vo daug ko išmokę, reikia manyti, labai di-delių nuostolių jie nepatyrė, nors aukų, be abejo, buvo. Šis antpuolis, kaip ir kai kurie kiti, tikriausiai buvo surengtas po eilinio L. Berijos ar S. Kruglovo reikalavimo „per du tris mėnesius Lietuvą išvalyti nuo bandi-tų“, nors toliau pateikiamame A. Apolono-vo ir J. Bartašiūno rašte pažymima, kad operacija surengta dėl suaktyvėjusios parti-zanų veiklos.

Šį raštą, parašytą rugsėjo 26 d., t.y. likus kelioms dienoms iki operacijos pradžios, būtų galima pavadinti metodiniais nurody-mais. Jame ypač grėsmingai skamba nuro-dymas paskubinti suėmimus. Preambulėje rašoma: „Pastaruoju metu pastebimas di-delis nacionalistinio pogrindžio ir jo gin-klotų gaujų suaktyvėjimas Lietuvos SSR“. Todėl reikia:

1. Operatyvinių grupių viršininkams ir kt. iki spalio 1 d. peržiūrėti visas agentūri-nes bei tardymo bylas ir esant pakankamai įrodymų įtariamuosius suimti.

2. Iki spalio 1 d. parengti duomenis apie tai, kur slepiasi partizanų būriai bei pavieniai partizanai, ir jiems smogti pa-naudojant operatyvinių grupių viršinin-kams priskirtus judriuosius rezervus ir įgu-las. Operacijas kartoti toje pat vietoje. Jas vykdyti ne tik tiksliai žinant, jog ten yra partizanų, bet ir spėjamose jų buvimo vie-tose.

3. Spalio 1–10 d. operaciją vykdyti kiau-rą parą: dieną ieškoti, naktį išsidėstyti nejudriais būriais arba perkirsti tikėtinus partizanų judėjimo kelius.

4. Praktikuoti slaptą kariuomenės gru-pių išmetimą sovietinio partinio aktyvo ju-dėjimo kelyje ir gyvenvietėse, turint tikslą likviduoti banditus, jeigu jie mėgintų įvyk-dyti teroro aktus.

5. Po partizanų puolimų mesti į įvykio vietą ir kaimynines įgulas.

6. Ypatingą dėmesį kreipti į apskričių ir valsčių ribas – ten surengti bendras operacijas.

7. Nepažeisti socialistinio teisingumo.

8. Pasižymėjusius apdovanoti²⁷.

Ko jau ko, o apdovanojimų sovietinė aukščiausioji valdžia čekistams negailėjo. Kaip žinome, buvo mokami pinigai už partizanų „galvas“, o pats J. Stalinas, kaip galima spręsti iš jo „Ypatingojo aplanko“ dokumentų, čekistus ordinais ir medaliais apdovanodavo du tris kartus per mėnesį.

Įdomus 4-as nurodymų paragrafas. Jame siūloma sovietinį partinį aktyvą paversti jauku partizanams, kaip kad dirbtines antis ančių medžioklėje.

Įdomus ir LSSR saugumo ministro D. Jefimovo 1946 m. vasario 4 d. raštas Kauno operatyvinio sektoriaus viršininkui plk. Jegorovui. Saugumo ministras rašo, kad SSRS NKGB radijo kontržvalgybos tarnyba Kauno apylinkėse užfiksavo nežinomos grupės radijo stočių darbą. Ministro nuomone, tas radijo ryšys priklauso vienam iš partizanų būrių. Radijo ryšiui išaiškinti į Kauno apylinkes siunčiama SSRS NKGB operatyvinė paieškų grupė, vadovaujama kpt. Jevdokimovo, o vasario 5–6 d. atskris ir specialus paieškų lėktuvas. D. Jefimovas prašo skirti 6 automatininkus pelengavimo grupės apsaugai²⁸. (Beje, pelengavimo būrys bazavosi Rygoje.) Tai, kad mūsų partizanai naudojo radijo ryšį, rodo neprastą jų būrių organizacinį lygį.

Kaip ir per visą partizaninio karo laikotarpį, čekistinės kariuomenės labai apgulta buvo Alytaus apskritis. 1946 m. liepos mėn. šioje apskrityje 34-ojo ŠP 3-iasis batalionas surengė 137 čekistines karines operacijas. Bet šis batalionas sudarė tik menką MVD kariuomenės toje apskrityje dalį. Apskrityje veikė 108-asis ŠP, 261-ojo ŠP seržantų mo-

kykla, 240-ojo konvojinio pulko kuopa ir pasieniečių 2-oji manevrinė grupė²⁹.

Per vieną iš daugelio operacijų 1946 m. liepos 2 d. Žaliamiškyje, ties Merkinės ir Leipalingio valsčių riba, žuvo Dainavos apygardos įkūrėjas, o tuo metu Pietų Lietuvos partizanų štabo viršininkas plk. lt. Juozas Vitkus-Kazimieraitis. Kad tose vietose gali būti Kazimieraičio štabas, čekistai gavo žinių iš maršrutinio agento Volko. 9 žmonių RPG, vadovaujama j. seržanto Kapustino, 14 val. 30 min. prie kelio, vedančio į Guobinius, užtiko Kazimieraitį. Jį gyvą mėgino paimti raudonarmietis Syniaginas, bet Kazimieraitis, turėdamas tik brauningą, atsišaudė, ir Syniaginas turėjo prigulti ir gulomis šaudyti. Kazimieraitį iš dešinės mėgino pasiekti kitas čekistų karys, Povarenka, kuris buvo priartėjęs prie Kazimieraičio per 3 m, į jį šaudydamas tris kartus sužeidė, buvo ir pats jo sužeistas. Tuomet prišliaužęs Syniaginas metė granatą, kuri mirtinai sužeidė partizaną. Po trijų valandų mirė vienas žymiausių ir garbingiausių Lietuvos pasipriešinimo vadų J. Vitkus-Kazimieraitis³⁰.

Kaip ir 1945 m., MVD ministro pavaduotojas P. Kapralovas – jis kartu buvo ir Utenos operatyvinio sektoriaus viršininkas – be paliovos mygo 137-ąjį ŠP, veikusį keturiose Šiaurės Rytų Lietuvos apskrityse. Jis teigė, kad to pulko kariai visiškai nemo-ka kariauti, todėl liepė patikrinti batalionų štabus, kuopų ir būrių vadus, kaip jie vykdo vadovybės nurodymus, o ypač tikrinti tuos, kurių „aptarnaujamose“ apylinkėse partizanai „nebaudžiami žudo prosovietiskai nusiteikusius asmenis“. P. Kapralovas nurodė, kad vykdant operacijas, ypač naktį, būtų laikomasi tam tikrų reikalavimų: kad būtų gerai suderinta apranga ir ginkluotė (kad nešnarėtų ir nebarškėtų), nebūtų triukšmaujama ir kalbama, nekeliaujama keliais, kai galima jais neiti, nekuriama lau-

žai ir t.t. Beje, tokius reikalavimus čekistinė vadovybė nuolat keldavo per visą partizaninio karo laikotarpį, tačiau nuvaryti nuo kojų kariai į tuos nurodymus nedaug kreipdavo dėmesio ir juos dažnai pažeisdavo. P. Kapralovas taip pat reikalavo, kad kariai iš čekistų operatyvininkų sužinotų, kur gyvena partizanų giminės ir rėmėjai, nes artėjant žiemai partizanai patrauks arčiau gyvenamųjų namų. Sužinojus liepė prie partizanų tikėtinų bazavimosi vietų rengti pasalas³¹.

Beje, iš P. Kapralovo 1946 m. spalio 23 d. rašto SSRS vidaus reikalų ministrui S. Kruglovui, jo pavaduotojui gen. ltn. V. Riasnojui bei tos pat ministerijos OBB skyriaus viršininkui gen. ltn. A. Leontjevui matyti, kaip detalčiai būdavo informuojami vyriausieji Maskvos čekistai. Tame rašte rašoma, ką 137-asis ŠP nuveikė per vieną dieną, spalio 21-ąją. Tą dieną buvo nukauti 4 partizanai. Detalčiai išvardyta, kas pas juos rasta, o ypač smulkiai aprašyta paimti ginklai³².

Netrukus, lapkričio 16 d., J. Bartašiūnas siunčia V. Riasnojui ir A. Leontjevui „Specialų pranešimą“ apie vieną iš didesnių partizaniniame kare patirtų nuostolių. Pasak J. Bartašiūno, lapkričio 15 d. partizanai Daugų valsčiaus Purvelių kaime nušovė 68 metų valstietį Sidoravičių. Iš jo žmonos sužinoję apie įvykį, iš Daugų išvažiavo 20 čekistų karių. Iki įvykio vietos likus 300 metrų, grupė išsiuntė į priekį apsaugą ir žvalgybą ir toliauėjo pėsčia. Jai įėjus į kaimo vienkiemį rajoną, iš keturių pusių apie 50 partizanų kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi sunaikino 18 iš 20 grupės karių. Žuvo MVD Daugų valsčiaus viršininkas vyr. ltn. Derkausovas, BB skyriaus operatyvinis įgaliotinis j. ltn. Brunevičius, MGB įgaliotinis vyr. ltn. Kurenovas, 34-ojo MŠP kuopos vadas ltn. Judinas, tos pat kuopos felčeris j. ltn. Bandurinas, 8 kareiviai ir 5 sribai.

Pasibaigus mūšiui partizanai paėmė 2 kulkosvaidžius, 5 automatus, 9 šautuvus, 3 pistoletus. Matyt, dalis karių dar spėjo gintis, nes, pasak J. Bartašiūno, buvo nukauti ir 4 partizanai³³.

Kitas skaudus smūgis, šį kartą kolaborantams, buvo smogtas 1946 m. gruodžio 6 d. naktį Vidurio Lietuvoje – Kėdainių apskrities Grinkiškio valsčiaus Miliškių kaime, kurio mokykloje naktį susirinkdavo miegoti apylinkės kolaborantai, saugomi 25-ojo ŠP karių ir sribų (beje, šis tragiškas įvykis – turbūt jį galima taip pavadinti, nes žuvo ir kolaborantų šeimų nariai, kurie prie išdavysčių tiesiogiai galėjo būti ir neprisidėję, – rodo, kokia paini padėtis pokario metais buvo Lietuvoje, kaip arti vaikščiodavo mirtis ir kaip sunkiai įsitvirtino sovietai Lietuvoje, ypač kaime). Tą naktį mokykloje miegojo 11 kolaborantų ir jų šeimų narių: apylinkės tarybos pirmininkas V. Danielius su šeima ir kaimo aktyvistai bei jų šeimos. Partizanai apšaudė mokyklą padegamomis kulkomis, ji užsidegė ir nuo šūvių bei gaisro liepsnose žuvo 10 žmonių, taip pat 3 kariai ir 1 sribas, 2 kareiviai buvo sužeisti.

Kad du partizanų būriai rengiasi pulti tuos kolaborantų nakvynės namus, Grinkiškio čekistai buvo gavę agentūrinių žinių lapkričio 24 d., todėl nuo lapkričio 28 d. iki gruodžio 4 d. MVD apskrities skyriaus nurodymu kiekvieną naktį Miliškių mokyklą saugojo 10–15 vietinės įgulos karių. Kasdien apylinkėse būdavo įrengiamos pasalos ir sekretai.

Gruodžio 5 d. Grinkiškio įgulos viršininkas j. ltn. Šumakovas iš MVD valsčiaus viršininko gavo pranešimą, kad partizanai yra apsistoję gretimame kaime ir ketina pulti mokyklą. Apie tai Šumakovas pulko vadovybės neinformavo, o saugoti mokyklos nusiuntė 4 karius, vadovaujamus seržanto Gogovo. Šis prie mokyklos neišstatė

net sargybos ir kartu su aktyvu nuėjo miegoti. Partizanams pradėjus puolimą, Gogovas neorganizavo gynybos ir būdamas lengvai sužeistas pabėgo. Už įsakymo nevykdymą ir bailumą jis buvo suimtas ir teisiamas. SSRS MVD ministro pavaduotojui A. Apolonovui adresuotame rašte P. Kapralovas prašė leisti už prastą vadovavimą suimti Grinkiškio įgulos viršininką Šumakovą ir perduoti karo tribunolui³⁴. Čekistai labai atidžiai saugojo kiekvieną kolaborantą, nes tuo metu jų nedaug buvo. Gandai, dažnai gerokai perdėti, apie tokius sėkmingus partizanų puolimus plačiai paplisdavo po šalį ir ne vieną atbaidydavo nuo išdavysčių.

1946 m. pabaigoje–1947 m. sausio mėn. 4-ajai ŠD buvo paskirta penkiolika PO-2 lėktuvų (juos žmonės vadino kukurūznikais). Lėktuvai turėjo: 1) žvalgyti vietas iš oro; 2) palaikyti ryšį tarp dalinių; 3) padėti likviduoti partizanų būrius, t.y. apšaudyti juos iš kulkosvaidžių, o retkarčiais mėtyti bombas; 4) užvesti kariuomenę ant partizanų, t.y. koreguoti iš oro kariuomenės judėjimą. Gen. mjr. P. Kapralovas savo rašte apskričių skyrių viršininkams išplečia lėktuvams skirtas užduotis. Jis rašo, kad lėktuvai, be minėtų užduočių, dar turės pristatyti kariuomenei šaudmenis ir maistą, išvežti sergančiuosius ir sužeistuosius, vykdyti įvairias operatyvines užduotis, persekioti partizanų būrius³⁵. Šie nedideli lėktuvai, matyt, daugiausia buvo naudojami žvalgybai, nes ne vieno partizano prisiminimuose minima, kad pasirodžius virš miško lėktuvams reikėdavo laukti puolimo.

4-ajai ŠD priskirti lėktuvai 1947 m. sausio 3 d. bazavosi taip: Kaune – 3 (aptarnavo 4 apskritis), Panevėžyje – 3 (aptarnavo 5 apskritis), Varėnoje – 3 (aptarnavo 4 apskritis), Vilniuje – 2 (aptarnavo 5 apskritis), Šiauliuose – 4 (aptarnavo 7 apskritis)³⁶.

Tų penkiolikos lėktuvų veikla apėmė beveik visas 26 Lietuvos apskritis. Jie

neskraidė tik trijose Klaipėdos krašto apskrityse, kur partizanų judėjimas buvo menkas.

Čekistai nuo pat partizaninio karo pradžios naudojo lėktuvus, dažniausiai tuos pačius vadinamuosius kukurūznikus, nes jie galėdavo nusileisti bet kurioje didesnėje pievoje. 1946 m. pabaigoje, matyt, nutarta, kad bus lengviau derinti veiksmus ir siekti didesnio jų intensyvumo tuos lėktuvus perdavus 4-osios ŠD žinion (iki tol jie priklausė karo aviacijos junginiams). Nedidelio galingumo PO-2 lėktuvai labai tiko kovoje su partizanais, nes galėjo žemai skristi, nedidelėje aikštelėje nutūpti.

Nemenką vaidmenį 1946 m. kovose suvaidino 108-asis ŠP, kuris neįėjo į 4-osios ŠD sudėtį (tais metais tokių pulkų, veikiančių kaip atskiras kovinis vienetas, be 108-ojo ŠP, Sovietijoje buvo dar trys: 12-asis ŠP veikė Ukrainoje, 8-asis MŠP – Gruzijoje ir 13-asis MŠP – Leningrade). 108-ojo ŠP kariai 1946 m. sulaukė net 3407 žmones, o visa devynių pulkų 4-oji ŠD – tik 9300. Tačiau didelė tų sulaikytųjų dalis tikriausiai nebuvo mūsų pasipriešinimo dalyviai (2179 sulaikytieji buvo „be dokumentų, įtartini ir kt.“, 768 – „plėšikai ir prievartautojai“)³⁷. Taigi nors 108-asis ŠP sulaukė 27 proc. visų tais metais Lietuvoje sulaikytų žmonių, tačiau tarp jų buvo tik 5 proc. tų, kurie tikrai priklausė pagrindžiui, t.y. partizanų rėmėjų (jų tais metais 4-oji ŠD sulaukė 5127, o 108-asis ŠP – 292). Tad šio pulko veikimo kryptis buvo gana specifinė, ne tiek čekistinės, kiek milicijos pakraipos. Gali būti, jog daugelis tų „darbų“ buvo padaryta ne Lietuvoje, o Rytprūsiose.

Daug informacijos apie to meto kovas bei karių veiklą teikia MVD ministro pavaduotojo, atsakingo už vidaus kariuomenę, gen. plk. A. Apolonovo 1946 m. spalio 10 d. raštas divizijos vadui P. Vetrovui, tos divizijos dalių vadams, J. Bartašiūnui ir

Lietuvos pasienio apygardos vadui gen. mjr. M. Byčkovskiui. Ilgame 14 puslapių dokumente apžvelgiami 1946 m. trečiojo ketvirčio darbo rezultatai³⁸.

Pasak A. Apolonovo, trečiajame ketvirtyje blogai dirbo žemiau išvardyti pulkai, kurie liepos, rugpjūčio ir rugsėjo mėn. nukovė ir į nelaisvę paėmė tiek partizanų:

ŠP	Liepa	Rugpjūtis	Rugsėjis	Iš viso
25-asis	31	26	12	69
32-asis	71	42	24	137
34-asis	132	87	81	300
137-asis	55	46	30	131
285-asis	38	18	17	73
Iš viso	327	219	164	710

(Keista, kad į „blogai dirbančiųjų“ sąrašą įtrauktas ir 25-asis ŠP, paėmęs į nelaisvę ir nukovęs 69 partizanus, ir 34-asis ŠP, paėmęs ir nukovęs 300 partizanų, t.y. 4 kartus daugiau negu 25-asis ŠP.)

Tuo tarpu partizanai puola. Liepos–rugsėjo mėn. jie įvykdė 412 „teroro aktų“. Pulta valsčių centrai: rugsėjo 20 d. – Gižai, rugsėjo 30 d. – Šimkaičiai (Raseinių aps.), tą pačią dieną – ir Zapyškis (rus. Sapieżinskoje) (Kauno aps.).

Kariuomenė sužlugdė nemažai operacijų: liepos mėn. – 43, rugpjūčio mėn. – 106, rugsėjo mėn. – 42. A. Apolonovas išvardija šias nesėkmingų operacijų priežastis:

1. Kariuomenė nežino operatyvinės padėties, kur ir kaip po puolimo partizanai pasitrauks, todėl išvykstama tik į įvykio vietą, o neatkertami pasitraukimo keliai.

2. Nesimokoma iš klaidų. Rugpjūčio 19 d. į pasalą ėjęs vyr. seržanto Safonovo vadovaujamas 32-ojo ŠP būrys susitiko su partizanais; šie pasakė, jog eina savi, iš MVD kariuomenės, priėjo ir iššaudė karius. Rugpjūčio 27 d. 262-ojo ŠP minosvaidininkų kuopos 15 karių buvo įrengę pasalą viename name norėdami sulaikyti ar sunaikinti 6 partizanus, kai šie įeis į vidų. Tačiau seržantas Piliavskis, pamatęs 3 partizanus už 20 metrų, jiems sušuko, ir parti-

zanai pasitraukė. Tai įvyko Ukmergės apskrityje.

3. Iš daugelio partizanų mūšyje nušaukiamas tik vienas kitas.

4. Kai partizanai atidengę ugnį prispaudžia karius prie žemės, šie nejuda ir laukia, kol nustos šaudyti, nė nemėgina partizanų apsupti. Rugsėjo 28 d. Kretingos apskrityje 353-iojo ir 354-ojo ŠP kariai kelis kartus susitiko su partizanais. Šiems šaudant, kariai nejudėjo, ir partizanai sėkmingai pasitraukė. Planai keičiami be reikalo, o nekeičiami pasikeitus aplinkybėms. Netikrinama, kaip vykdomos užduotys, nurodymai labai nekonkretūs. Alytaus apskrityje veikusio 108-ojo ŠP 1-ojo bataliono vadas kpt. Zotkinas spalio 5 d. nurodė kariams „vykti į numatytą rajoną ir pradėti ieškoti“.

5. Į RPG, pasalas ir kt. eina ne karininkai, o seržantai. Karininkai sėdi vadavietėse, nors šiuo klausimu buvo ir A. Apolonovo, ir SSRS MVD GUBB 1946 m. rugpjūčio 12 d. nurodymas Nr. 24/10-00465. Štabų karininkai, atvykę į vietą, taip pat trina vadavietėje, todėl ir nežino padėties.

6. Pulkų vadai neorganizuoja operatyvinės kovinės veiklos, rezultatai susumuojami tik kas mėnesį, tad nuo 10 iki 26 d. kai kurios dalys neturi jokių rezultatų. Operatyvinė kovinė veikla blogai organizuojama

šiuose šaulių pulkuose: 25-ajame (vadas – pplk. Golyševs), 285-ajame (vadas – plk. Voronežskis), 108-ajame – (vadas – pplk. Sergutinas) ir 354-ajame (vadas – pplk. Markinas). Divizijos štabas nelabai nutuokia apie tikrąją padėtį vietose.

7. Blogai panaudojami kariai. Iš 298-ojo ŠP 5-osios kuopos 69 karių operacijose dalyvauja tik 25, iš 108-ojo ŠP 1-ojo ir 3-iojo batalionų karių – tik 300 karių, 30 proc. karių dirba ūkio darbus. 34-ojo MŠP 8-ojoje kuopoje iš 79 žmonių kovoja tik 42, kiti taip pat dirba ūkio darbus.

8. Štabai padalinių neaprūpina žemėlapiais. Kariai dažnai klaidžioja praradę orientaciją.

9. Nesuderinę su MVD apskričių viršininkais, vadai dažnai keičia įgulų dislokacijos vietas.

10. Kariai nemoka šaudyti stati, naktį ir eidami per mišką. 1946 m. rugpjūčio 3 d. 273-iojo ŠP 8-osios kuopos RPG 21 karys Jurbarko miške 40–50 metrų atstumu susitiko su 10 partizanų, šie atidengę ugnį karius prispaudė prie žemės ir atsitraukė.

11. Štabai netikrina, ar tiksliai vykdomi įsakymai.

12. Kariai prastai aprūpinami maistu, nepakankama medicinos pagalba, trūksta poilsio. Kai kuriuose padaliniuose yra utėlių, retai kūrenama pirtis. Kareiviai ir net karininkai nekaip atrodo.

13. Blogai prižiūrimas autotransportas.

Išvardijęs šias blogybes, A. Apolonovas įsako 354-ojo ŠP vadą pplk. Markiną atleisti iš pareigų, 108-ojo ŠP vadui pplk. Sergutinui pareiškia papeikimą. 285-ojo ŠP 9-osios kuopos vyr. ltn. Gavrilčenką ir 354-ojo ŠP ltn. Loskutovą už kovinės užduoties nevykdymą įsakyta atiduoti karo tribunolui.

3-iajame įsakymo paragrafe rašoma, kad jei dalyje ar padalinyje 10 dienų nėra rezultatų (t.y. nieko nenušauta ar nesuim-

ta), ten reikia nusiųsti patyrusius divizijos ar pulko štabų karininkus, kad išsiaiškintų neveiklumo priežastis. 7-ajame paragrafe nurodoma pamačius partizaną prisileisti jį visiškai arti ir tik tada sušukti (sušunkama „Stoj“ – „Stok“, jei nesustoja, tada šauti). Prisileisti partizaną arti reikia todėl, kad garantuotai būtų galima jį nukauti. Sėkminga laikyti tik tokią operaciją, per kurią nukauti visi ten buvę partizanai.

Šis A. Apolonovo raštas įdomus keliais aspektais. Pirma, jis gana metodiškas, mintys suformuluotos aiškiai ir tiksliai, nors netrūksta ir pasikartojimų, perdėto pompatiškumo. Dauguma čekistų vadų savo raštuose nuolat dėstydamas bendras tiesas, tie raštai būdavo tokie šabloniški, kad juos vargu ar kas skaitydavo, nebent štabuose. Šis raštas rodo, kad čekistinės kariuomenės štabuose buvo ir aiškiai bei logiškai mąstančių asmenų, sugebančių suformuluoti tikslus ir užduotis. Antra, nurodyti čekistinės kariuomenės trūkumai buvo jai būdingi per visą partizaninio karo laikotarpį. Šiame kare, kaip ir Antrajame pasauliniame, okupantai laimėdavo ne tiek protu ir technika, kiek savo gausumu, didelėmis pastangomis, nors operatyvininkai gana sumaniai organizuodavo provokacijas. Vis dėlto minėtame dokumente esama ir prieštaravimų, ypač ten, kur kalbama apie kareivių apkrovimą darbais. Rašoma, kad jie atrodo blogai, kai kur net utėlėti (nieko nuostabaus – juk kareiviai buvo nuolat vaikomi į pasalas, sekretus, RPG, neturėjo normalaus poilsio, nes dažnai tik grįžusius iš vieno žygio juos varydavo į kitą net nepėjusius pavalgyti; paros ritmas buvo sutrikęs, mat pasalos, sekretai ir kt. kovos metodai būdavo naudojami naktį, o juose būnant miegoti neleisdavo ir t.t.), ir čia pat reikalaujama juos dar labiau apkrauti tarnybine veikla. Priekaištaujama, jog daug karių dirba ūkyje, bet jeigu jie nebūtų ten

dirbę, jų maistas ir buities sąlygos būtų visiškai nepakenčiamos.

Visą partizaninio karo laikotarpį mūsų kovotojams sunkiausia būdavo žiema, ir ne vien dėl šalčio. Pėdsakai sniege galėjo būti mirtinai pavojingi. Nereikėdavo nė pėdsakių šunų – čekistai patys nesunkiai jais sekėdavo. Dauguma partizanų žiemą stengdavosi būti kuo arčiau žmonių, daugiausia jų sodybose, vaikščiodavo arba rogėmis važinėdavo tik gerai išvažinėtais keliais. Tie, kurie likdavo žiemoti bunkeriuose, į viršų galėdavo išlįsti tik per pūgas, nors jų kartais reikėdavo laukti ištisas savaites.

Žiemą, partizanams sunkiausią laikotarpį, stengėsi išnaudoti ir komunistai bei jų parankiniai čekistai. Štai ką 1946 m. gruodžio 7 d. rašte partijos apskričių komitetų sekretoriams ir MVD skyrių viršininkams rašė A. Sniečkus ir I. Tkačenka: „Respublikos politinė padėtis reikalauja imtis pačių ryžtingiausių ir įvairiapusių priemonių, kad būtų kuo greičiau likviduotas banditizmas.

Atėjus žiemos periodui, kuris apsunkins gaujų veiksmus ir sudarys sunkesnes sąlygas jų gyvavimui, turi būti įvairiapusiškai pasirengta suduoti nacionalistiniam pagrindžiui ir jo ginkluotoms gaujoms lemiamą smūgį.

Tokiomis sąlygomis kartu su nuolatinėmis aktyviomis MVD–MGB organų operatyvinėmis karinėmis priemonėmis didelę reikšmę įgyja priemonės, kuriomis siekiama demoralizuoti gaujas, palenkti jas savanoriškai ateiti su atgaila, atskleisti banditizmo Lietuvoje fašistinę esmę, prigimtį ir kilmę, kompromituoti banditus ir jų vadeivas prieš gyventojus“³⁹.

Okupantai ir jų talkininkai labai stengėsi įtikinti Lietuvos žmones (o gal ir patys save), kad Lietuvai tuo metu buvo du keliai: arba su fašistine Vokietija, arba su komunistine Rusija. Jie teigė, kad kas stoja

prieš komunizmą, tas yra už fašizmą (tuo metu taip teigti buvo nelogiška vien todėl, kad alternatyvos nebuvo – fašizmas jau buvo parklupdytas). Kolaborantai, beveik visiškai praradę tautinę savimone, nesugebėjo suprasti (arba apsimetė nesuprantą), kad ir nedidelė Lietuva gali eiti savo, nepriklausomos valstybės keliu, kuris daugumai jos žmonių garantuotų palankiausias sąlygas gyventi ir tobulėti.

Minėto rašto pabaigoje komunistų partijos sekretorius ir čekistų vadas, kaip ir daugelyje panašių raštų, užkrauna kolektyvinę atsakomybę žmonėms, kurie dažniausiai nieko bendra nėra turėję su partizanais: „Kiekvienu banditizmo pasireiškimu atveju, be gaujos privalomos paieškos ir likvidavimo, tame rajone turi būti visiškai ar iš dalies konfiskuojami buožių, banditų ir jų rėmėjų ūkiai remiantis žemės įstatymu“.

Pokario metais žemė būdavo atimama gana dažnai. Ją atimdavo iš vadinamųjų buožių, asmenų, kolaboravusių su vokiečiais, dalyvavusių antisovietiniame pasipriešinime, ir t.t. Tokios žemės buvo per 1,5 mln. ha; nemaža jos išdalyta bežemiams (taip buvo supriešinti mūsų žmonės), o po kelių metų, suvarius juos į kolūkius, žemė vėl atimta. Be žemės atėmimo, tuo metu ir vėliau plačiai naudotas dar baisesnis kolektyvinės atsakomybės būdas – trėmimai iš tų apylinkių, kur aktyviai veikė partizanai.

1946 m. pabaigoje–1947 m. pradžioje čekistai mėgino dar kartą smogti „lemiamą smūgį“ mūsų partizanams. Šį sykį tas smūgis planuotas ne tiek pasitelkiant papildomus kariuomenės pulkus, kiek aktyvinant operatyvininkų pastangas, t.y. kuriant tankesnę agentų tinklą, mėginant pasipriešinimą susprogdinti iš vidaus. MVD ministras 1946 m. gruodžio 29 d. rašo įsakymą Nr. 00160 (beje, įsakymą pasirašė jo pava-

duotojas P. Kapralovas) „Dėl sustiprinimo priemonių kovoje su banditizmu Lietuvos SSR“. Šiame įsakyme, remiantis SSRS MVD ministro 1946 m. gruodžio 18 d. įsakymu Nr. 001164, nurodoma: „1947 m. sausio mėn. smogti ryžtingą smūgį banditiniam nacionalistiniam pagrindžiui, jo rezervui, rėmėjų bazei ir pirmiausia šiose apskrityse: Alytaus, Lazdijų, Varėnos, Prienų, Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, Kauno, Panevėžio, Šiaulių, Telšių, Kretingos, Utenos, Ukmergės, Tauragės ir Kėdainių, kuriose operatyvinė padėtis tebėra labai įtempta“. Įtampai sumažinti, t.y. partizanų veiklai suvaržyti, iš SSRS MVD operatyvinių mokyklų į apskričių skyrius ir valsčių poskyrius įsakyta išsiųsti 568 operatyvininkus, juos po apskritis išskirstyti taip: Alytaus – 25 operatyvininkai, Varėnos ir Lazdijų – po 20, Tauragės – 30 ir t.t.

Be to, remiantis minėtu SSRS MVD ministro 1946 m. gruodžio 18 d. įsakymu Nr. 001164, į Lietuvos apskritis operatyvinės veiklos organizavimui ir „priemonių vykdymui likviduojant nacionalistinę pagrindį ir gaujas“ paskirti:

- 1) Lazdijų – gen. lt. Šeredega,
- 2) Prienų – gen. mjr. Nikolskis,
- 3) Varėnos – gen. mjr. Smirnovas,
- 4) Raseinių – gen. mjr. Ziminas,
- 5) Marijampolės – gen. mjr. Ridziunskis,
- 6) Šiaulių – gen. mjr. Skorodumovas,
- 7) Alytaus – gen. mjr. Žebrovskis,
- 8) Telšių – gen. mjr. Pavlovas,
- 9) Kretingos – gen. mjr. Kurlykinas,
- 10) Utenos – gen. mjr. Bogdanovas,
- 11) Ukmergės – gen. mjr. Jermilovas,
- 12) Tauragės – gen. mjr. Mažirinas,
- 13) Kaišiadorių – gen. mjr. Anisimovas,
- 14) Rokiškio – plk. Šachovas,
- 15) Panevėžio – plk. Golovlevas,
- 16) Kauno – gen. mjr. Byčkovskis.

Be jų, LSSR MVD dar paskyrė: į Vilkaviškio apskritį – pplk. Buryliną, į Kupiškio – pplk. Fedotovą, į Biržų – plk. Gusevą, į Kėdainių – pplk. Mostovą, į Mažeikių – mjr. Avdejevą.

Visi paskirtieji į vietas turėjo atvykti ne vėliau kaip 1947 m. sausio 1 d. ir vietoje padėti operatyvininkams sudaryti priemonių planus, kaip sausio mėn. smogti smūgį pagrindžiui. Beje, tarp tų priemonių minima ir „sudarymas čekistinių kariuomenės grupių gaujų junginių išaiškinimui ir likvidavimui pagal konkrečias bylas“⁴⁰. Taigi nepavykus sutriuškinti partizanų atvira jėga, mėginama tai daryti klasta (nors ir anksčiau jos užteko). Tie 14 generolų ir 7 žemesnio rango karininkai nebuvo paskirti pastoviai dirbti į minėtas apskritis, jie tik turėjo padėti sudaryti veiklos planus, kuriuose būtų numatyta, kaip (jau kelioliktą kartą!) jei ne sunaikinti, tai nors apnaikinti partizanų būrius. Nevisiškai aišku, iš kur tie generolai atsirado, bet kadangi tik dalis jų tuo metu tarnavo Lietuvoje (M. Byčkovskis buvo Lietuvos pasienio apygardos viršininkas, o Skorodumovas, anksčiau buvęs vieno iš Lietuvoje veikusio pasienio būrio vadas, tuo metu ėjo vidaus kariuomenės vado pavaduotojo pareigas), galima manyti, jog jie buvo surinkti iš įvairių čekistinių žinybų, tarp jų ir iš Maskvos. Įdomu, jog šiame plane pirmą kartą minimos čekistinės kariuomenės grupės (*čekistsko-vojskovyje gruppy, ČVG*), kurios grėsmingos tapo vėliau, nuo 1950 m., o tuo metu, matyt, buvo rutuliojama jų veiklos teorija.

Grijtant prie minėtų apskričių „šefų“ reikia pasakyti, jog čekistų pareigos šitaip sudvejinamos buvo gana dažnai. Batalionų, kuopų, įgulų vadai kartu buvo ir apskričių skyrių, valsčių poskyrių viršininkų pavaduotojai kariuomenės reikalams, pats P. Vetrovas buvo J. Bartašiūno pavaduotojas tiems pat reikalams. Beje, matyt, tokie apskričių aukšto rango „šefai“ buvo praktikuojami ir anksčiau. Prisiminkime A. Apolonovo

1946 m. sausio 16 d. raštą dėl teroro sustiprinimo rengiantis pirmiesiems pokario metais vasario 10 d. rinkimams. A. Apolonas tą raštą adresuoja ir „SSRS ir LSSR MVD apskričių įgaliotiniams“⁴¹. Tačiau dokumento apie jų paskyrimą nepavyko rasti.

Pabaigai apie šunis. Nors pokario metais mūsų žmonės niūriai juokaudavo, kad čekistai baisesni už bet kokį šunį, tačiau čekistų vilkšuniai, specialiai treniruoti sekti pėdomis, pasivijus pargriauti ir laikyti žmogų, kol atvyks jo palydovas, o priešinantis kandžioti ir net griebti už gerklės, tikrai buvo verti savo šeimininkų. Partizanai nuo jų įvairiai gindavosi – batų padus tepdavo žibalu, pašlakstydavo jo aplink bunkerį, tačiau vėliau, apie 1950 m., matyt, čekistai šunis išmokė sekti būtent žibalu dvokiančiomis pėdomis. Operatyvininkai irgi stengėsi padėti šunims; jie aprūpindavo agentus specialiu tepalu, kuriuo ištepęs partizanų batus arba kilimėlį, į kurį jie nusivalydavo kojas, jo kvapas išsilaikydavo kelias dienas ir šuo nesunkiai jį suuosdavo. Partizanai šunims ir jų palydovams skirdavo pirmuosius šūvius (pranešimų apie nušautus šunis ir jų palydovus yra nemažai). Šuns palydovas turėjo būti ne tik geras dresuotojas, bet ir fiziškai stiprus, kad spėtų paskui jį tempiantį žvėrį ir sugebėtų vienas pulti ar gintis nuo partizanų.

Apie šunis prakalbome todėl, kad 1946 m. gruodžio 28 d. 4-osios ŠD aštuoni pulkai papildomai gavo 75 šunis⁴². Iki tol juose buvo 90 šunų, tad 1946 m. pabaigoje iš viso turėta 165 šunis. Iki papildymo šunų skaičius pulkuose buvo nevienodas: 273-iajame ŠP – 3, 34-ajame – 6, 353-iajame – 20. Po papildymo šunų skaičius pulkuose beveik susilygino: nuo 15-kos 273-iajame ŠP iki 26-ių 25-ajame ŠP. Taigi kiekvienai kuopai (pulke jų paprastai būdavo devynios) teko maždaug nuo 1,6 iki 3 šunų. Beje, tuo metu prieš partizanus buvo nau-

dojami ne vien tie 165 šunys. Pasienio apskrityse su partizanais kovojo pasieniečiai, kurie šunų turėjo daugiau negu vidaus kariuomenė. Jie turėjo net šunininkų seržantų mokyklą (Lietuvos pasienio apygardoje buvo dar ir paprastų seržantų mokykla). Kad pasieniečiai turėjo daug šunų, rodo tokie faktai. Kai 1945 m. birželio 10 d. iš 94-ojo ir 97-ojo pasienio būrių buvo sudarytas jungtinis 877 karių pasienio būrys tiesioginei kovai su partizanais, be geros ginkluotės (5 sunkieji kulkosvaidžiai, 57 lengvieji), šiam būriui buvo skirta ir 17 šunų. Kadangi pagrindinis pasieniečių darbas buvo saugoti sieną ir šiam būriui buvo perduoti „pertekliniai“ šunys, galima manyti, kad pasieniečiai jų turėjo daug.

Vidaus kariuomenėje šunų skaičius buvo nuolat didinamas. Gen. P. Kapralovas 1947 m. sausio 3 d. rašte MVD skyrių viršininkams praneša, kad siunčiama nauja vadinamųjų tarnybinių paieškos šunų partija, ir nurodo, kur jie turi būti naudojami: „a) išeinant grupei po banditų antpuolio ir organizuojant banditų paieškas; b) išeinant į pasalas; c) organizuojant banditų persekiojimą visais atvejais, susidūrus su banditais, kai šie bando pasislėpti“⁴³.

Nors šunys buvo efektingas ginklas kovoje su partizanais, bet kartu jie sukeldavo ir papildomų rūpesčių (jų mokymas, šėrimas, priežiūra ir kt.), todėl ne visi karininkai vienodai vertino jų naudą. Taip galima teigti perskaičius 4-osios ŠD karių – gamybos meistrų suvažiavime 1950 m. pasakytų kalbų stenogramas.

IŠVADOS

1946 m. kovo mėn. Lietuvoje buvo įkurta 200 pastovių įvairaus dydžio vidaus kariuomenės įgulų apskričių centruose ir daugelyje valsčių centrų. Tai buvo padaryta dėl šių priežasčių:

1. Komunistai ir čekistai įsitikino, kad 1944–1945 m. naudotas teroras nedavė laukiamų rezultatų. Po patirtų smūgių partizanų būriai vėl atsigaudavo, juos papildydavo ir teroro aukos, sugebėjusios ištrūkti iš čekistų rankų.

2. Komunistai ir čekistai suprato, kad tik įsiskverbęs į tautos vidų, veikiant iš vidaus, bus galima palaužti tiek ginkluotąjį, tiek pasyvų lietuvių pasipriešinimą. Tačiau tam reikėjo laiko, nes turėjo būti sukurtas agentų tinklas, gausinamos komunistų ir komjaunuolių gretos, sudarytas lojalių valdininkų sluoksnis ir t.t.

3. Įkurti pastovias įgulas, ypač valsčių

centruose, atkakliai ir nuolat prašė negausūs kolaborantai, vadinamieji sovietiniai partiniai aktyvistai, ne tik bijoję be karinės palydos pasirodyti už valsčiaus centro ribų, bet ir būgštavę, kad partizanai užpuls patį valsčiaus centrą.

1946 m. rudenį, sutelkus 4-ojoje šaulių divizijoje dvylika pulkų, buvo mėginama laikytis ir 1944–1945 m. naudotos kazokiškų puolimų taktikos, tačiau ji įgijo naujų bruožų: trijų pulkų judrieji būriai daužėsi po Lietuvą, o devynių pulkų įgulos, išsidėsčiusios įvairių tipų tarnybiniuose būriuose, apgulė visą kraštą. Tai rodo, jog čekistai ieškojo veiksmingesnių kovos būdų.

Nuorodos

¹ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1996, p. 364.

² Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (toliau – LVOA), f. 1771, ap. 8, b. 179, l. 88.

³ Ibid., b. 177, l. 162.

⁴ Ibid., ap. 190, b. 4, l. 105.

⁵ Ibid., ap. 8, b. 179, l. 88.

⁶ Ibid., ap. 52, b. 5, l. 113–115.

⁷ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, Nr. 18, p. 179.

⁸ Ibid., p. 182.

⁹ Ibid., p. 180.

¹⁰ Vidaus reikalų ministerijos archyvas (toliau – VRMA), f. 141, ap. 1, b. 104, l. 16–19.

¹¹ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas...*, p. 233–234.

¹² Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1, ap. 3, b. 803, l. 104.

¹³ LVOA, f. 1771, ap. 9, b. 267, l. 142–143.

¹⁴ Ibid., l. 135.

¹⁵ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas...*, p. 233–234.

¹⁶ Rusijos valstybinis karo archyvas (toliau – RVKA), f. 38650, ap. 1, b. 313, l. 16.

¹⁷ LYA, f. 1, ap. 3, b. 739, l. 6.

¹⁸ Ibid., ap. 18, b. 2, l. 7.

¹⁹ Ibid., l. 15.

²⁰ Ibid., l. 39.

²¹ Ibid., ap. 3, b. 739, l. 84.

²² Ibid., ap. 18, b. 98, l. 21–34.

²³ VRMA, f. 141, ap. 1, b. 51, l. 99–103.

²⁴ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vilnius, 1996, p. 705–706.

²⁵ LYA, f. 1, ap. 3, b. 217, l. 70–71.

²⁶ VRMA, f. 141, ap. 1, b. 71, l. 213–216.

²⁷ Ibid., l. 211.

²⁸ LYA, f. 1, ap. 18, b. 5, l. 7.

²⁹ Ibid., ap. 3, b. 1627, l. 152.

³⁰ Ibid., l. 152 A.

³¹ Ibid., ap. 18, b. 39, l. 188.

³² Ibid., ap. 3, b. 765, l. 11–12.

³³ Ibid., l. 84.

³⁴ Ibid., l. 142–143.

³⁵ VRMA, f. 141, ap. 1, b. 104, l. 2.

³⁶ LYA, f. 1, ap. 3, b. 575, l. 18–21.

³⁷ RVKA, f. 38650, ap. 1, b. 313, l. 19.

³⁸ LYA, f. 1, ap. 3, b. 575, l. 2–17.

³⁹ VRMA, f. 141, ap. 1, b. 71, l. 270.

⁴⁰ Ibid., b. 51, l. 292–294.

⁴¹ Ibid., b. 104, l. 16.

⁴² *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas...*, p. 287.

⁴³ VRMA, f. 141, ap. 1, b. 104, l. 5.

Juozas Starkauskas

THE MVD 4TH DIVISION OPERATION IN LITHUANIA IN 1946

S u m m a r y

In 1946, the Soviet occupation executors both in Moscow and Vilnius, after L. Berija's infamous plan to rout Lithuania's armed resistance in two weeks had completely failed, understood, that a sustained war with the partisans of Lithuania is in store for them.

In 1946, the Soviets distributed in Lithuania 199 garrisons of the MVD Regular Forces. These garrisons were stationed in all district administrative centres and many rural district centres of Lithuania. The Soviets took these measures, because the tactics of terror they used in Lithuania in 1944–1945, was of little effect. The Lithuanian partisan units were very quick in recovering their losses in the battles with the Soviet forces. One of the sources of their recovering, were the victims, that survived the KGB terror. Local collaborators, the number of which was not numerous, pressed the Soviets to station garrisons. Particularly insistent were the collabo-

rators of district administrative centres. On the one hand, they were afraid to cross their district's limits without being accompanied by the Soviet guards, and on the other hand, they feared lest partisans should attack administrative centres.

In 1946, the MVD 4th Infantry Division consisted of 12 regiments. Basically, the division kept using the Cossack attack tactics, exercised in Lithuania in 1944–1945. But the Soviets adjusted the tactics to a new situation: Three regiments of the Division were broken into a number of mobile detachments, that ranged all over Lithuania. The garrisons of the rest 9 regiments, broken into a variety of specific detachments, were stationed in every administrative centre of Lithuania. The adjustment of the Cossack tactics meant, that the KGB was looking for a more effective means in the fight against Lithuania and its freedom fighters.